

АНАЛІЗ СТАНУ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу стану вищої освіти, огляду законодавчої бази, напрямів реформування та тенденцій розвитку вищої освіти в Україні.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, реформа освіти, співвідношення викладачів та студентів, якість, доступність, конкурентноспроможність, невідповідність.

Статья посвящена анализу состояния высшего образования, обзора законодательной базы, направлений реформирования и тенденций развития высшего образования в Украине.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, реформа образования, соотношение преподавателей и студентов, качество, доступность, конкурентноспособность, несоответствие.

The article is devoted to analyze the state of higher education, review the legislative framework reform directions and development trends of higher education in Ukraine.

Key words: university, education reform, the ratio of teachers and students, the quality, availability, competitive pricing, inconsistency.

Постановка проблеми. Питання розвитку вищої освіти залишаються на порядку денному всіх рівнів державного управління. Так, Декларацією тисячоліття ООН для України, чітко визначена головна ціль, яку треба втілити до 2015 року, а саме, гарантування якісної освіти впродовж життя.

Згідно з Програмою економічних реформ України на 2010-2014 рр «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка» реформа освіти розглядається як необхідна складова підвищення конкурентноспроможності освіти, входження її в європейський простір та підвищення стандартів життя. Одними із важливих напрямків реформування системи освіти, за цією програмою є:

- підвищення самостійності навчальних закладів у розпорядженні фінансовими ресурсами за рахунок розширення можливостей навчальних закладів залучати додаткові кошти за рахунок легалізації інституту «ендаументу» – благодійних цільових некомерційних фондів; використання грантової підтримки дослідних проектів та освітніх інновацій; розширення списку платних послуг, що надаються за навчальними закладами;

- забезпечення якості освіти;

- оптимізація мережі навчальних закладів з урахуванням демографічних і економічних реалій. [2]

Указом Президента України від 25 червня 2013 року № 344 схвалено Національну стратегію розвитку освіти України на період до 2021 року. Даний документ конкретизує основні шляхи

реалізації концептуальних ідей та поглядів на подальший розвиток освіти, а саме:

- приведення мережі вищих навчальних закладів і системи управління вищою освітою у відповідність із потребами розвитку національної економіки та запитів ринку праці;

- створення дослідницьких університетів, розширення автономії вищих навчальних закладів;

- розширення взаємодії вищих навчальних закладів з установами Національної академії наук України та Національної академії педагогічних наук України щодо розвитку наукових досліджень у сфері вищої освіти;

- залучення роботодавців до співпраці з вищими навчальними закладами, зокрема, до участі у розробленні стандартів вищої освіти, організації проходження практики студентами, вирішенні питань надання першого робочого місця випускникам;

- переоснащення навчальної, науково-методичної та матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів [3].

Таким чином, питання реформування вищої освіти є одним із пріоритетних напрямків державної політики України і зумовлена необхідністю впровадження кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості, доступності і конкурентноспроможності освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, прискорення інтеграції України в міжнародний освітній простір.

Виклад основного матеріалу. Вищий навчальний заклад відповідно до Закону України «Про вищу освіту» це заклад, що

діє відповідно до чинного законодавства України;

реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями;

забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до нормативних вимог у галузі вищої освіти;

здійснює наукову та науково-технічну діяльність.

На сьогодні в Україні налічується та функціонує 334 ВНЗ III-IV рівнів акредитації. І якщо до останнього часу дана кількість стрімко зростала, особливо це можна прослідкувати в часи гіперінфляції (1994-2005 роки), то на даний момент ситуація стабілізувалася, а кількість ВНЗ протягом останніх семи років залишилася майже незмінною (див. рис. 2.1).

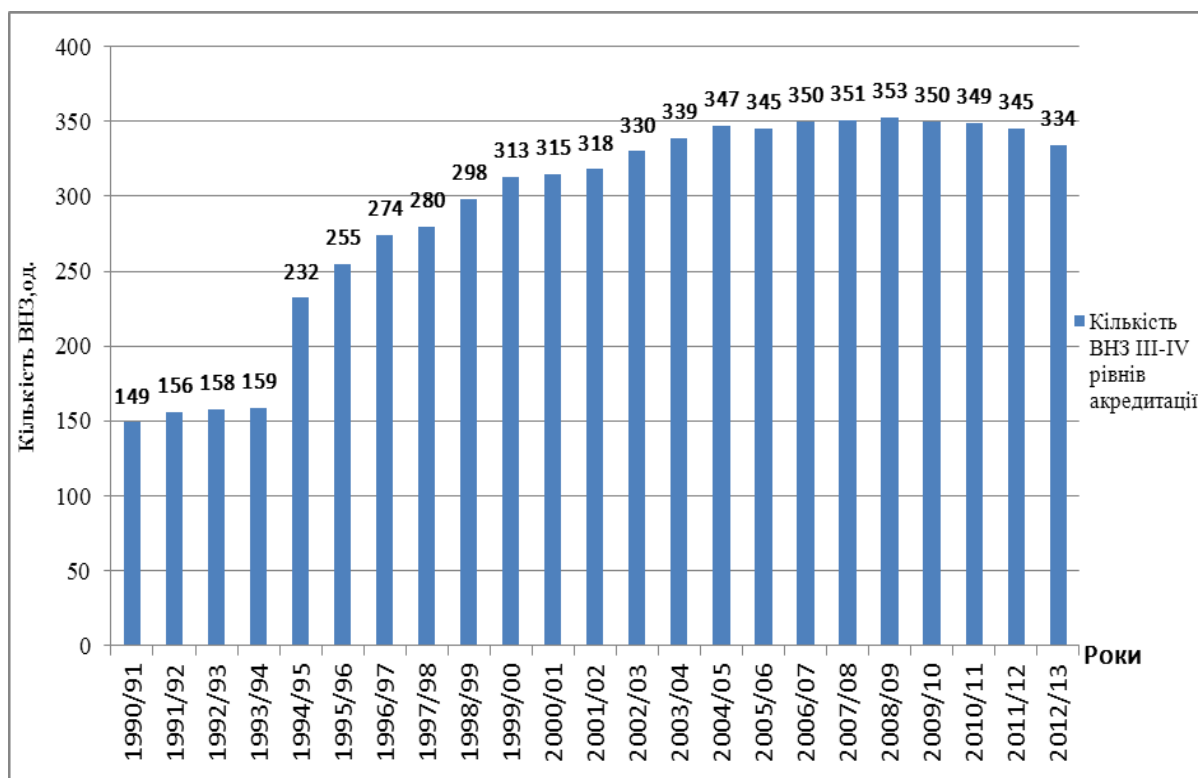


Рис. 2.1. Кількість ВНЗ III-IV рівня акредитації за 1990-2013 роки

Джерело: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

На відміну від стабільної динаміки зростання Вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, зростання кількості студентів відбувається нерівномірно та з кожним роком скорочується (див. рис. 2.2).

Статистичні дані показали, що кількість студентів стрімко зростала, але починаючи з 2007 року даний показник поступово знижується, що, за даними Пономаренко В. С, може призвести до мінімальної кількості зарахованих студентів у 2020 році.

За даними прогнозування кількість студентів, зарахованих до ВНЗ III-IV рівнів акредитації у 2020 році буде дорівнювати 50 % кількості студентів, зарахованих у 2007 році. Це обумовлено демографічною кризою, яка мала місце у 2001 році і тим самим значно вплине на контингент студентської молоді не лише в 2020 році. Адже

впродовж восьми років (період з 2017 до 2024 року) кількість студентів, котрі будуть зараховані до ВНЗ буде стрімко знижуватись. Це в кінцевому рахунку призведе до того, що контингент студентів буде становити майже 1,5 млн осіб, що майже в половину нижчий існуючого.

Таке зниження кількості студентів значно вплине на інші показники вищої освіти в Україні, особливо на:

- кількість професорсько-викладацького складу ВНЗ;
- навантаження навчально-методичного комплексу дисциплін;
- необхідну та достатню кількість ВНЗ;
- розмір стипендіальних нарахувань;
- оплату праці працівникам ВНЗ.

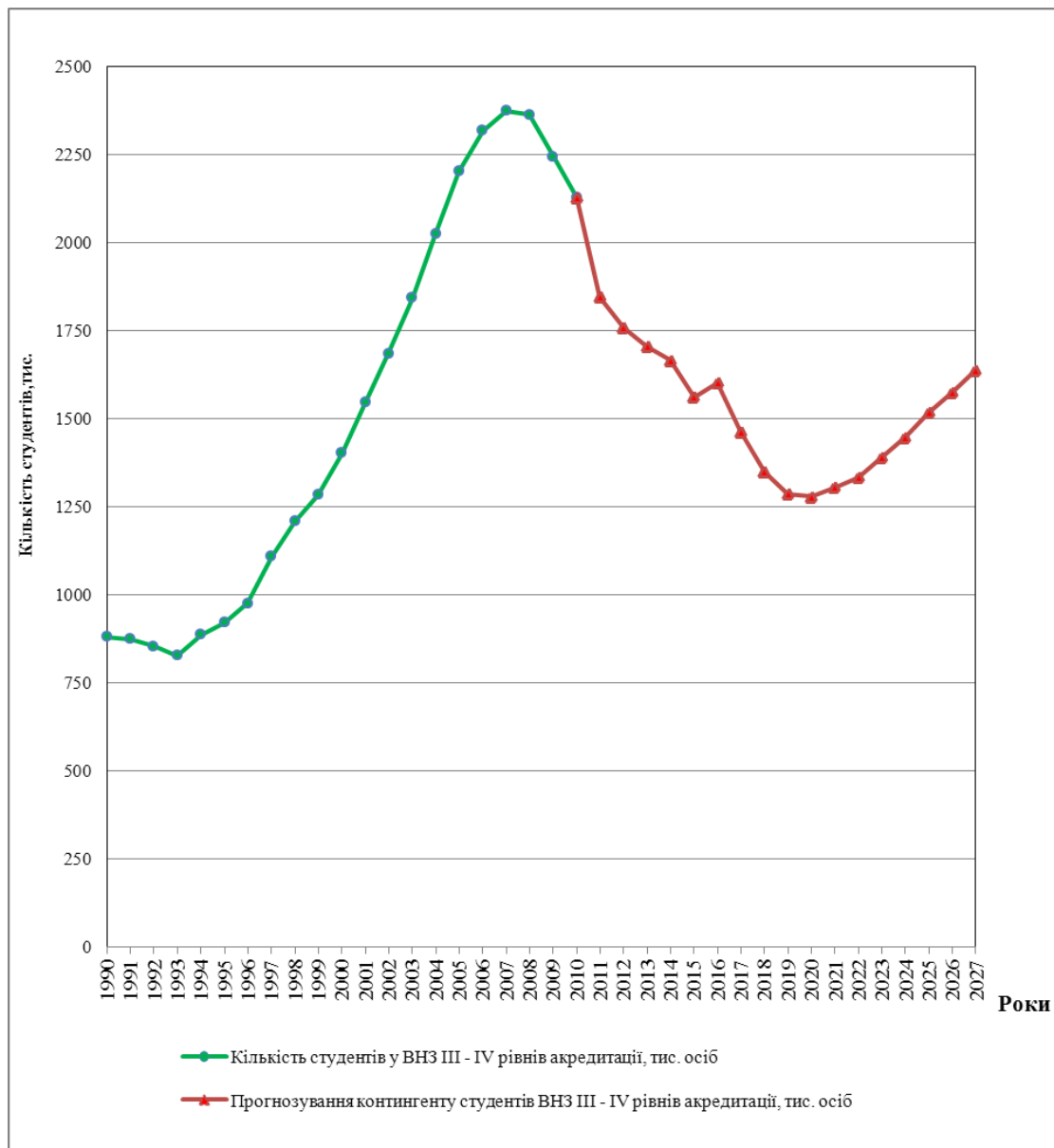


Рис. 2.2. Динаміка контингенту студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації за Понамаренко В. С [1]

Заслуговує уваги, розроблена методика МДУ ім. М. В. Ломоносова, в якій наука розглядається як система з «входом» і «виходом». Відповідно всі показники були розділені на дві групи [4, с. 4]. «Вхід» – це ресурсні показники (кількість вчених на тисячу населення, витрати на науково-дослідні роботи у розрахунку на жителя країни і на одного дослідника, частки фінансових відрахувань на науково-дослідні роботи від ВВП і т. д.). «Вихід» – це показники ефективності науки (кількість публікацій на тисячу жителів, а також вчених; число заявок на видачу патентів на тисячу жителів, частка високотехнологічної продукції в загальному експорті країни і т. д. І у відповідності з цими показниками, інтегрованими за спеціальним алгоритмом, провідне положення у світі займають Швейцарія, Швеція, Японія, США та Данія в яких наука найбільш «ефективна». Через нестачу необхідних даних за вищевказаною методикою було оцінено тільки 57 країн. Іншими словами,

ускладнений аналіз і використання великої кількості показників розвитку науки дають практично ті ж результати, що і дані при аналізі кількості посилань.

В контексті цих документів стан розвитку вищої освіти на сучасному етапі можливо оцінити наступним чином. В Україні фактично завершено формування нормативної бази правового регулювання функціонування вищої освіти, рівнів підсистем, діяльності навчальних закладів різних типів і форм власності, організації різних форм навчання. Але ключові положення Закону України «Про вищу освіту» потребують вдосконалення, враховуючи зміни у суспільстві та впровадження в Україні в Болонського процесу. Не приведені положення Закону України «Про вищу освіту» до прийнятої в Європі двоступеневої вищої освіти та наукових ступенів (доктор філософії). Затримки з прийняттям нової редакції Закону України «Про вищу освіту» гальмують освітні реформи і інтеграцію в європейський освітній простір.

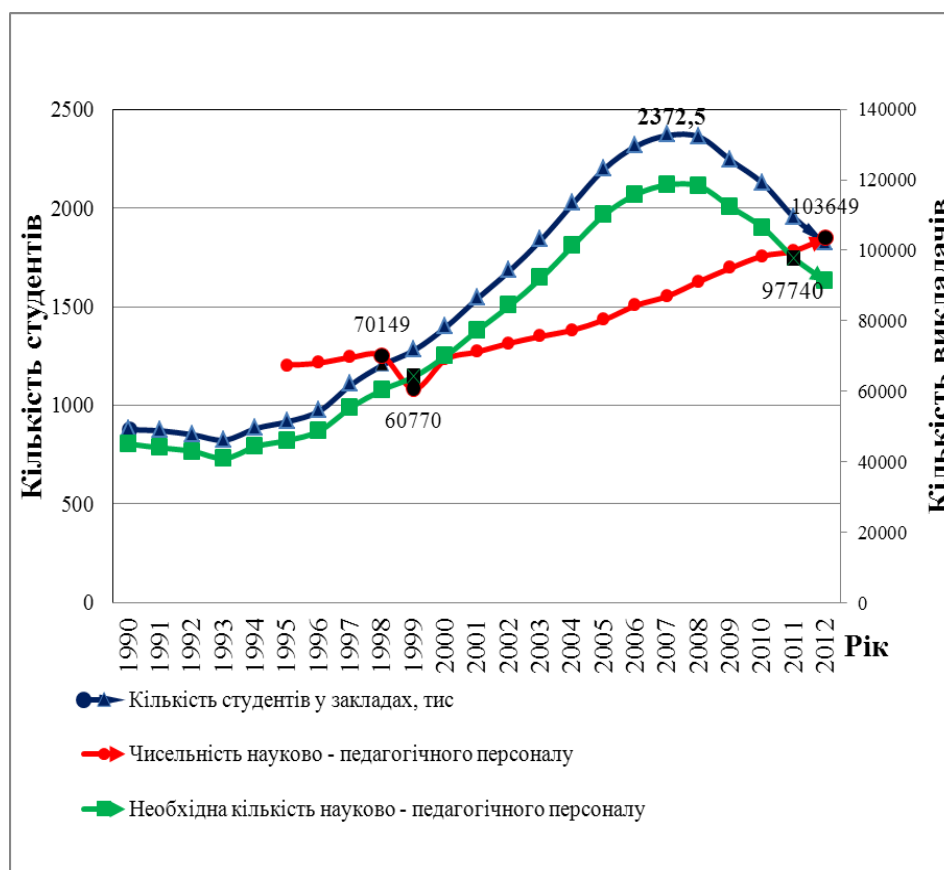


Рис. 2.3. Розрахунок відповідності чисельності науково-педагогічного персоналу нормативам забезпечення навчального процесу вищих навчальних закладів

Новою проблемою в освітній галузі України в останні роки стала проблема невідповідності кількості викладачів вузів із вченими званнями і ступенями необхідній кількості викладачів для забезпечення навчального процесу вищих навчальних закладів. Проведений аналіз статистичних даних свідчить (див. рис. 2.3), що кількість студентів у навчальних закладах 3-4 рівнів акредитації за роки незалежності змінилася з 882,3 тис. осіб у 1990/91 н. р. до 1.824,9 тис. осіб у 2012/2013 н. р. Найменша кількість студентів була у 1993/1994 н. р. (829,2 тис. осіб), а найбільша у 2007/2008 н. р. (2372,5 тис. студентів.) [5]

Таким чином, за 14 років, з 1993 по 2007 рр. кількість студентів безперервно зростала в 2,86 разів. Зростання кількості студентів призвело до збільшення кількості вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації з 149 до 353. В свою чергу, це викликало велику потребу у наукових кадрах. Для створення відповідного кадрового потенціалу прийняті державні рішення забезпечили збільшення кількості аспірантів з 13374 особи у 1990/91 н.р. до 34653 особи у 2010/2011 н. р., а докторантів з 503 особи у 1991/92 н. р. до 1814 осіб у 2012/2013 н. р.

Сприяння кадрового зростання відповідало прийняття Закону України «Про науково-технічну діяльність», встановлення підвищених пенсій для науково-педагогічних працівників та підвищення престижності праці педагогів. Ці заходи дозволили створити в Україні потужний кадровий потенціал

викладачів, що володіють сучасними інформаційними технологіями, державною мовою. В 2009/2010 н. р. співвідношення студентів і викладачів знаходиться в оптимальних межах, що регламентується Ліцензійними умовами надання освітніх послуг у сфері вищої освіти (Наказ МОН від 24.12.2003 р. № 847 зі змінами від 29.11.2011 року).

Наведені дані по загальній кількості студентів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації денної форми навчання, загальної кількості наукових кадрів, які мають ступені доктора і кандидата наук і необхідної кількості наукових кадрів зі ступенями і званнями для забезпечення навчального процесу відповідно до ліцензійних умов надання освітніх послуг. Необхідна кількість науковців розраховувалась виходячи із середнього співвідношення студентів до викладачів 10 до 1, кількості бакалаврів – 55 %, кількості спеціалістів – 32 %, кількості магістрів – 13 % від загальної кількості студентів денної форми навчання, дотримання ліцензійних умов щодо кількості викладачів зі ступенями і званнями на програмі бакалаврату – 40 %, спеціаліста – 70 %, магістратури – 95 % і співвідношення студентів і викладачів на програмі підготовки магістрів в середньому 5 до 1. Згідно розрахунків на 100 студентів необхідна кількість викладачів зі ступенями і званнями становить 5,17. Наведені розрахунки не претендують на абсолютну точність, тому що не враховують такі чинники: наявність доцентів без вчених ступенів, навчання на заочній формі, керівництво аспірантами і докто-

рантами. Але всі ці фактори є майже постійними протягом років, що розглядаються і не впливають на якісну картину процесу, тому ці дані можуть бути використані для якісного аналізу ситуації з кадровим забезпеченням. Точний кількісний підрахунок також не можливий у зв'язку з тим, що не відома загальна кількість доцентів, які мають підручники і посібники з грифом МОН і можуть рахуватися два доцента як один доктор наук та інші чинники.

Аналіз даних свідчить про кардинальну зміну ситуації з науково – педагогічними кадрами вищої кваліфікації:

- до 2010 року потреби в кадрах перевищували наявний потенціал, а після 2010 року встановлена стабільна тенденція зменшення кількості студентів і збільшення кількості викладачів зі ступенями і званнями, які перевищують потреби освітньої галузі;

- зміни в кадровому потенціалі відбуваються значно повільніше і більш інерційно, ніж зміни в контингенті студентів;

- тенденція зменшення кількості студентів буде відчуватися виходячи з демографічних прогнозів до 2020 року і до цього часу збільшення кількості осіб зі ступенями і званнями буде безперервним. Не можна очікувати скорочення працюючих кандидатів і докторів наук за рахунок виходу за пенсійним віком у зв'язку з підвищенням пенсійного віку жінок;

Необхідно вжити заходи на державному рівні для створення необхідної кількості нових робочих місць для ефективного використання існуючого кадрового потенціалу вищої кваліфікації. Не слід розраховувати на працевлаштування нових кандидатів і докторів наук в наукових установах, так як чисельність осіб в наукових установах з 1990 року зменшилася з 313079 до 82032 осіб і має стійку тенденцію до подальшого зниження.

Проблемним залишається питання мережі ВНЗ і їх укрупнення. З одного боку і Україні існує

близько 900 ВНЗ, що очевидно надмірно багато, з іншого-віднесення колишніх технікумів до ВНЗ є питанням дискусійним, а їх кількість складає 2/3 від загальної кількості. Об'єднання декількох вищих навчальних закладів в один потужний регіональний на першому етапі дозволило створити потужний навчальний заклад з розвинутою матеріальною базою, спростити керування галуззю. Але розглянемо основні ризики процесу оптимізації ВНЗ. Об'єднання декількох кафедр колишніх вузів в одну забезпечує наявність одразу великого кадрового потенціалу, достатнього для проведення ліцензування і акредитації будь-якої профільної для кафедри спеціальності.

Висновки. Таким чином зникає потреба у подальшому розвитку кафедри, зникають стимули до захисту дисертацій, написання підручників тощо. Неминучий застій і деградація загального стану в умовах зниження конкуренції. Закордонний досвід свідчить про наявність цієї проблеми і там. Наприклад у штаті Масачусетс (США) на 6,5 млн мешканців існує 175 університетів, що значно більше у відсотковому співвідношенні, ніж в Україні. У США налічується 4200 університетів і середня чисельність студентів складає близько 4000 осіб. Крім того, в перший по рейтингу десятці вузів світу присутній Каліфорнійський технологічний інститут, кількість студентів в якому співвідношення студентів до викладачів становить близько 2,5 і в якому працює велика кількість Лауреатів Нобелівської премії. Тому рівень освіти не залежить від кількості студентів і вузі і треба шукати оптимальні співвідношення в кожному конкретному випадку. Об'єднання вузів повинно здійснюватися без примусу. Об'єднання вузів в один можна замінити створення університетських консорціумів, як на регіональному, всеукраїнському так і на міжнародному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пономаренко В. С. Прогнозування динаміки кількісних показників системи освіти України / В. С. Пономаренко // Механізми регулювання економіки, 2011. – № 2. – С. 5–11.
2. Програма економічних реформ України на 2010–2014 рр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_2.pdf. – 15.08.2013 р.
3. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» № 344/2013 від 25 червня 2013 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>. – 06.07.2013 р.
4. “Химия и жизнь”, 2001. № 10. – С. 4.
5. State Statistics Service [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – 08.07.2013 р.

Рецензенти: Ємельянов В. М., к.т.н, доц.;
Кальниш Ю. Г., д.держ.упр.

© Скиба Т. Ю., 2013

Дата надходження статті до редколегії 31.05.2013 р.

Скиба Т. Ю. – аспірантка кафедри державного управління та політичної аналітики Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: механізм державного управління у сфері вищої освіти, реформування вищої освіти.